

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОСНОВ МНОГО- І БАГАТО-

Коца Р. О.

Інститут української мови НАН України

rgomonai@ukr.net

Ключові слова:

кладні прикметники, композити, лексико-словотвірний тип, основи **много-** та **багато-**, словотвірна синонімія.

У статті досліджено історію формування словотвірних типів складних прикметників з першими основами **много-** і **багато-**, виявлених у пам'ятках української мови XI – XX ст. Визначено походження дериватів такої структури, їх семантичні та стилістичні особливості в різні хронологічні періоди розвитку української мови. Встановлено мовні та позамовні чинники існування словотвірної синонімії основ **много-** та **багато-** в сучасній українській літературній мові.

Вивчення словотвірної системи будь-якої частини мови вимагає детального дослідження формування і розвитку окремих її елементів. На певному синхронному зрізі всі словотвірні одиниці перебувають у стані рівноваги, бо тільки так вони здатні забезпечити потреби мовців. Однак суспільні, історичні, культурні та інші зміни спричиняють і зміни в словотвірній системі. Одним із завдань історичної дериватології і є пошук причин такого мовного явища. Лінгвісти намагаються з'ясувати, у якому зв'язку перебували словотвірні категорії на різних синхронних зрізах, як і чому відбувалися зміни у певний історичний період, яким був зв'язок тих явищ, котрі розвивалися і змінювалися.

Об'єктом дослідження в цій статті є складні прикметники з першими основами **много-** та **багато-**. Вивчивши історію композитів такої структури, їх функціонування у різні періоди, спробуємо встановити причину існування словотвірної синонімії (повної чи часткової) названих основ у сучасній українській літературній мові, а також пояснити функціонування лексем типу *многотрудний*, *багатомилостивий* з не зовсім прозорою, з погляду сучасного мовця, семантикою.

Складні прикметники з першими основами **много-** і **багато-** не були об'єктом окремого лінгвістичного дослідження. Про них принагідно згадували при описі способів словотворення прикметників сучасної української літературної мови ("Словотвір СУЛМ", Н. Клименко, Є. Карпіловська та ін.), при дослідженні кореляції термінооснов (А. Матанцева, Ю. Поздрань) тощо. Історія виникнення такого лексико-словотвірного типу залишилася поза увагою дослідників.

У XI – XIII ст. основа **много-** вказувала на неозначено велику кількість. Частина похідних, утворених за її допомогою, за походженням була старослов'янізмами, котрі досить послідовно відображали грецькі смислові моделі стосовно до початкового полó [3]: *многообразьнь* / *многообразьнии* (СДРЯ V, 65) – полóτρóλων 'який має багато образів': *многообразные сие ризы* (XIII / 1554 КПП, 168 а). Слов'янська основа **много-**

вибиралася перекладачем відповідно до семантики псл. *т̑ного, *т̑ногоъ(ь) 'багато, численно' (ЭССЯ 20, 229–231). Однак уже в ранніх давньоукраїнських текстах зафіксовано чимало композитів, утворених на власне слов'янському ґрунті: *многобожьнии* (СДРЯ V, 59), *многовременьнии* (60), *многовьтвьнь* (60), *многовещьнии* (60), *многодьневнь* (61), *многогльтьнии* (63), *многочисльнь* (73), *многочадьнии* (73), *многоцетьтьнии* (72). Чисельність вияву ознаки у таких випадках підкреслювалася конкретним значенням смислової основи (іменниками *время*, *день* та ін.), а також числівниковим значенням основи **много-** ('багато'), що також вказувала на множинність вияву ознаки, а не на її інтенсивність. Напр.: *и мирную державу и цр(с)тво ч(с)тно и многогльтно во вса вьки вькомь аминь* (1175 / 1425 ЛП, 209 зв.).

Особливістю описаної групи прикметників-композитів було те, що іменники, поєднані з основою **много-**, могли бути перелічені [1, с. 39] і вступати в антонімічні відношення з кількісними числівниками або неозначено-кількісним числівником *мало*: *многодьневнь* (СДРЯ V, 61) – *осмодьневнь* (СДРЯ VI, 172), *многогльтьнии* (СДРЯ V, 63) – *пятьгльтьнии* (СДРЯ IX, 430) – *малогльтьнии* (СДРЯ IV, 496), *многоплодьнии* (СДРЯ V, 67) – *двоплодьнии* (Срезн. I, 642), *многочисльнь* (СДРЯ V, 73) – *пятьчисльнии* (СДРЯ IX, 432).

Структурно такі композити належали до складносуфіксальних і творилися за схемами: **много-** + іменник + суфікс **-ьн-**, **-овит-**.

У староукраїнський період основа **много-** продовжує вказувати на неозначено велику кількість, тобто передавати квантитативні характеристики предметів, осіб, явищ тощо. Найчастіше вона сполучалася з іменниками на позначення предметів, які можуть бути переліченими. Зокрема: *многодневный* 'який триває багато днів', *многоженный* (XVII Слав.-Кор., 468) 'який має багато жінок', *многолиственный* 'який має багато листя', *многолетний*, *многоводный*, *многолюдный* та ін. Напр.: *многогльтно в щастю панованя желаючи* (1660 Пам. III, 411),

многодневную под Хотънемъ отправоваць щасливе войну (1720 Вел., 187), о многолѣтномъ вельможной милости панской здравіи (XVIII ПЛ, 18), Хмельницький, брідячися уже многолѣтною и многокровоною войною (1720 Вел., 121 б), з такъ многолюднимъ посполитимъ рушенне(х) (1739 ГГ, 23 зв.).

У художній літературі того часу зустрічаємо випадки метафоричного використання композитів описуваної структури: *древо барзо высокое и в добродѣтелехъ многолиственное (1625 Коп. Каз., р̄сі), во многоводних слезах несходних (XVIII Г. Ск. I, 98).* Нерідко автори створюють за наявною моделлю свої власні неологізми: *твоя слава в молчанію нѣкгда не зстане, Поки Днѣпръ з Днѣстром многорыбные плынути будутъ (1622 Сак., мй), многородный народъ (1621 Коп. Пал., 1140).*

У творенні композитів цієї словотвірної моделі брав участь переважно суфікс **-н-**: *и многократными бранми ходяще на татарѣ (1739 ГГ, 3), зрідка – -енн-: многочисленными на Батогу ставши войсками (1720 Вел., 127 б).*

У староукраїнській мові паралельно з основою **многo-** у випадку вказівки її на протяжність ознаки у часі використовувалася основа **долго-**: *долгодневный (СУМ XVI–XVII 8, 105), долголѣтный (105).* Напр.: *и долголѣтныѣ цноты, и оуставичныѣ посты (1607 Лік., 94), до до(л)годне(в)нои болѣзни приводитъ (к. XVII–п. XVIII КЗ, 316 зв.).*

У сполученні з другим дієслівним компонентом основа **многo-** вказувала на міру виконання дії: *многoглаголивыи (СДРЯ V, 61) ‘який багато говорить’, многoстрадалныи (70) ‘який багато страждає’, многoтерпѣливыи (71) ‘який багато терпить’.* Вони були стилістично нейтральними і притаманними для текстів різної жанрової тематики: *идоша на многoглаголиваго Володимирка (1144 / 1425 ЛП, 116 зв.), многoстрадалное и святое тѣло (XIII / 1554 КПП, 460), о смиреннѣм и многoтерпѣливѣм Никонѣ (490).* У давньоруськоукраїнський період послідовно виступає основа **многo-**. Випадки використання основи **богато-** є одиничними, напр.: *богатодательныи (СДРЯ I, 249) ‘який багато дає’.*

Цей тип творення складних прикметників продовжує функціонувати і в староукраїнській мові: *многoглаголивыи (XVII Слав.-Кор., 468) / многoглівій (1642 Сл. Лекс., 10), многoличбный (Т. Мат. I, 431) ‘багаточисленний’, многoмовный (1596 Зиз. Лекс., 37; 1627 Бер. Лекс., 14; Т. Мат. I, 431) ‘який багато говорить’, многoпитный (Т. Мат. I, 431) ‘який багато п’є’.* Напр.: *турчинъ нашолъ, зъ многoличбнымъ поганствомъ, на Отчизну нашу (1622 Сак., 320), былъ удатный и многoмовный (1621 Коп. Пал., 4730).* У словнику П. Беринди зафіксовано композит з основою **богато-** замість поширеної в той час **многo-** – *богатодаровный (1627 Бер. Лекс., 187; Т. Мат. I, 60; СУМ XVI–XVII 2, 134),* який мав значення ‘щедрий’.

У новій українській мові поряд з основою **многo-** для позначення неозначено великої кількості починає

функціонувати основа **багато-**. Значення ‘у великій кількості’ прислівник *багато* розвиває в староукраїнський період, орієнтовно в XVI–XVII ст.: *богато (СУМ XVI–XVII 2, 134) 1) ‘багато, пишно, розкішно’; 2) ‘у великій кількості’.* Пам’ятки попередніх століть лексему *багато* з такою семантикою не фіксують. У новий період розвитку української мови для позначення великої кількості використовуються два прислівники – *багато* і *многo:* *багато / богато (1885–1886 Жел. I, 8) ‘reichlich; viel’ – многo (1885–1886 Жел. I, 446) ‘viel’; багато (1907–1909 Гр. I, 20) 1) ‘багато; 2) многo. 3) очень сильно’ – многo (1907–1909 Гр. III, 296) ‘= багато’.* Однак *многo* поступово витісняється на другий план: *многo – багато, багацько, велико, иноді – многo (1893–1898 СРУ II, 104); многo – багато, багацько, велико, (устар.) многo, густо, тісно (1924–1933 РУАС, 1089).* У словнику за ред. П. Білецького-Носенка є слово *багато* (Б.-Н., 48) ‘= многo’, прислівник *многo* – відсутній, наявний тільки похідний від нього іменник *многость* (Б.-Н., 227) ‘большое количество’.

Поступова заміна основи **многo-** основою **багато-** спостерігається і у складі композитних ад’єктивів. Однак у кінці XIX – на початку XX ст. складних прикметників на **многo-** було значно більше, ніж з основою **багато-**. Зокрема, у словнику Є. Желехівського та С. Недільського представлено 55 похідних на **многo-** і тільки один прикметник на **багато-**, а саме *багатолічний* (1885–1886 Жел. I, 8), який подавався як паралельний варіант до *многoлічний* (1885–1886 Жел. I, 447). У словнику за редакцією Б. Грінченка ця група композитів узагалі представлена дуже слабо: 1 – з основою **багато-**: *багатолістий* (1907–1909 Гр. I, 20), 1 – з основою **многo-**: *многoмовний* (1907–1909 Гр. III, 296).

Матеріал, зафіксований у словнику Є. Желехівського та С. Недільського, указує на широку сполучуваність основи **многo-** з іменниками різної семантики. Напр.: *многoбарвний (1885–1886 Жел. I, 446), многoводний (446), многoкутний (446), многoлітний (447), многoлюдний (447), многoплеменний (447), многoслівний (447), многoчастний (447)* та ін. Визначальною особливістю цього часу стало залучення до процесу словотворення суфікса **-ев-** як паралельного варіанта – *многoлучевий / многoлучний (1885–1886 Жел. I, 447)* чи як основного варіанта – *многoосевий (1885–1886 Жел. I, 447).*

У сучасній українській літературній мові для вираження неозначено великої кількості використовується основа **багато-**: *багатоактний (СУМ I, 79) ‘який складається з багатьох актів’, багатовіковий (80) ‘який триває чи існує багато віків’, багатогалузевий (80) ‘який охоплює багато галузей’, багатоденний (80) ‘який триває багато днів’, багатоваріантний (СУМ д. т. I, 33) ‘який проявляється в багатьох варіантах’* тощо. Така модель творення в сучасній українській літературній мові стає дуже продуктивною: за нею утворюються складні прикметники не тільки загальноживої лексики, а й вузькоспеціальної, термінологічної. Зокрема: *багатожильний (СУМ I, 80) техн. ‘який складається з багатьох жил’, багатопелюстковий*

(82) бот. 'який має багато пелюсток', *багатоукладний* (83) політ., ек. 'який має кілька (багато) укладів', *багатофазний* (83) спец. 'який має кілька (багато) фаз проходження', *багатоядерний* (83) спец. 'який складається з кількох (багатьох) ядер', *багатовимірний* (СУМ д. т. 1, 33) спец. 'стосується кількох вимірів', *багатокоординатний* (34) мат., фіз. 'який має багато координат', *багатоосновний* (35) лінгв. 'який має багато основ', *багатопроекторний* (36) інформ. 'який використовує багато процесорів'.

Зазначимо, що на початку ХХ ст. спостерігався різнобій у використанні основ **багато-** та **много-** саме у термінологічній сфері. Зокрема, у "Російсько-українському словнику технічної термінології" І. Шелудька та Т. Садовського фіксуємо виключно основу **много-**: *многофазовий* (1928 РУСТТ, 4; 169; 373), *многошаровий* (6; 169; 393), *многоопорний* (10), *многоциліндровий* (67; 169), *многополюсовий* (169). У "Російсько-українському словнику" за редакцією А. Кримського та С. Єфремова маємо різні типи: *многочленовий* матем. (1924–1933 РУАС, 832) і *багатоатомний* (1924–1933 РУАС, 1090), *багатовалентний* (1090), однак перше місце займають композити з **багато-**. А. Матанцева стверджує, що укладачі "Російсько-українського словника" 1924–1933 рр. на відміну від інших тогочасних лексикографів відмовилися від термінів зі староукраїнською основою **много-** й, підтримуючи нові тенденції в мові, надають перевагу основі **багато-** [2, с. 39]. В інших словниках кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. переважають терміни з основою **много-**.

Зазначене явище мало насамперед політичне обґрунтування. Так, у 1933 році на засіданні спеціальної Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті було заслухано доповідь В. Ярошенка та Г. Сабалдира "Відповідники до російських прикметників з складниками -подобний, -образний, -видний", автори якої розглянули також слова зі складниками **багато-**, **много-**; складені слова з **верхньо-**, **нижньо-** і **горішньо-**, **долішньо-**, з **товсто-**, **грубо-** тощо. Окремої резолюції з цього питання немає. Однак активне насаджування в українській мові у 30–80-і рр. ХХ ст. терміноелемента **много-** замість **багато-** для перекладу аналогічних російських слів яскраво говорить саме за себе. Активізуючи староукраїнську основу **много-**, автори УРС 1953–63 та інших словників наближали українську мову до російської [2, с. 39; 4, с. 68].

Основа **багато-** може сполучатися не тільки з однією основою, але й з двома. Так утворюється трьохосновний композит. Напр.: *багатосотметровий* (СУМ д. т. 1, 30) 'довжиною в багато сотень метрів'.

Іменники, поєднані з цією основою, можуть бути перелічені.

Основа **багато-** може вступати в синонімічні зв'язки з іншими основами. Зокрема: **багато-** / **повно-** (*багатоводний* / *повноводний*), **багато-** / **різно-** (*багатоманітний* / *різноманітний*), **багато-** / **густо-** (*багатолістий* / *густолістий*) та ін.

До процесу словотворення поряд з найпоширенішим суфіксом **-н-** залучаються також **-ов-** та **-ев-**.

Така модель творення складних прикметників є дуже поширеною і продуктивною. Похідні описаної структури не тільки стають надбанням загальнонародної чи термінологічної лексики, але й слугують зразком для творення індивідуально-авторських неологізмів: *багатобджолій* (ІАП, 45), *багатогорлий* (ІАП, 45), *багатодзвоний* (ІАП, 45), *багатолунний* (ІАП, 45), *багатосердечний* (ІАП, 45), *багатохобний* (ІАП, 46). Напр.: *Скоро в поле, навек роменне та багатобджоле* (В. Барка), *захова багатогорлий крик в морській безодні* (В. Стус), *вчитель – істота багатохобна* (Н. Федорович)¹.

Основа **много-** вживається у складі слів, які в словнику мають ремарку *рідко, заст., уроч., спец.* Напр.: *многоводний* (СУМ IV, 766) рідко 'який має багато води, повноводний', *многокутний* (766) матем. 'який має більше чотирьох кутів', *многоликий* (766) поет. 'багатоликий', *многолітній* (766) рідко 'багаторічний', *многострадний* (766) уроч., рідко / *многостраждальний* (766) уроч. 'багостраждальний'.

Як правило, похідні на **много-** повністю відповідають за значенням своїм відповідникам з основою **багато-**. Однак досить часто композити на **много-** можуть:

- 1) дублювати лише одне значення: *багатолюдний* '1) складається з великої кількості людей; 2) у якому живе багато людей' – *многолюдний* (СУМ IV, 766) рідко 'складається з великої кількості людей'; *багатомовний* (СУМ I, 81) '1) який користується багатьма мовами; 2) який любить багато говорити; 3) який виразно натякає на що-небудь' – *многомовний* (СУМ IV, 766) 'який користується багатьма мовами';
- 2) відрізнятися семантикою: *багатократний* (СУМ I, 81) 'який повторюється багато разів' – *многократний* (СУМ IV, 766) матем. 'кратний багатьом числам'; *багаточленний* (СУМ д. т. 1, 36) спец. 'який складається з багатьох членів' – *многочленний* (СУМ IV, 767) 1) спец. 'який складається з кількох або багатьох членів, частин, елементів'; 2) мат. 'який складається з суми кількох одночленів'.

Використання основи **много-** замість **багато-** найхарактерніше для художнього стилю. Здебільшого основа **много-** надає словам книжного, високого або, навпаки, іронічного забарвлення. Напр.: *Неси свій внесок до многобарвної скарбниці поколінь* (М. Рильський), *Мить пожадана прийшла: довершено труд многоденний!* (М. Зеров), *Мої дитячі ярі дзвони і подзвін цей многоколонний* (В. Стус), *Хай знак нам родить нива многоплідна* (М. Дубовик), *Крізь шум юрби многоязикої, де ходять окуляристи, пізнавши мудрості великої* (А. Малишко).

¹ Ілюстративний матеріал для авторських неологізмів подається за вид.: Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі ХХ – ХХІ сторіч (лексикографічний аспект). Луцьк, 2017. 388 с.

На позначення ‘ознаки предмета за дією, що виявляється у великій кількості чи значною мірою’ у новій українській мові використовувалася основа **много-**: *многострадальний* (1885–1886 Жел. I, 447; Сл. Шевч. I, 411) / *многостра(ж)дальний* (1924–1933 РУАС, 1095), *многотерпеливий* (1930 РУС, 246), *многочисельний* (1885–1886 Жел. I, 447; 1907–1909 Гр. II, 436; 1930 РУС, 246). Напр.: *многострадальная, святая, неначе в раї, спочиває* (Шевч. II, 480). У сучасній українській літературній мові її замінює основа **багато-**, напр.: *багатообіцяльний* (СУМ д. т. I, 35). Основа **много-** продовжує функціонувати як стилістичний варіант **багато-**, надаючи словам книжного, урочистого або іронічного забарвлення. Зокрема: *багатостраждальний* (СУМ I, 82) – *многостраждальний* уроч. (СУМ IV, 766), уроч., рідко *многострадний* (СУМ IV, 766). Нині прикметник *багатомовний* (СУМ I, 81) поєднав у собі два основні значення, що раніше могли передаватися різними словами – 1) ‘який користується багатьма мовами’ (*многочисельний*) та 2) ‘який любить багато говорити’ (*многослівний, многоречивий*). Тільки у першому значенні названий композит може мати синонім з основою **много-** – *многочисельний* (СУМ IV, 766).

Уже в ранніх давньоукраїнських текстах спостерігається розпад семантики початкового **много-** і формування нових семантичних відношень. Поряд зі складними прикметниками, де початкове **много-** вказувало на чисельність вияву якогось явища, з’являються композити, які у своїй структурі реалізують суперлативну семантику: ‘ознака, названа другим компонентом, виявляється інтенсивно’. У цьому випадку препозитивний компонент **много-** співвідносний з іншим значенням грецького *πολύ*, а саме – ‘дуже’: *многочисельний* (СДРЯ V, 61) ‘дуже грішний’, *многочисельний* (63) ‘підступний’, *многочисельний* (63) ‘підступний, брхливий’, *многочисельний* (64) ‘милосердний’, *многочисельний* (64) ‘буремний, неспокійний’, *многочисельний* (71) ‘дуже розумний’, *многочисельний* (68) ‘різноманітний’, *многочисельний* (72) ‘надзвичайно цінний’. Напр.: *ω добрыхъ жена(х) ре(ч) драгыи естъ каменьа многоцѣнна* (980 / 1377 ПВЛ, 25 зв.), *многостр(с)тныи и печалны азъ* (1117 / 1377 ПМ, 83), *ѡ стѣти многолукаваго дѡвола* (1174 / 1425 ЛП, 203 зв.), *написа же юму сие книги худъ(ш) и недостойныи. и мног(о)грѣшныи. и чересъ силу безаконьныи* (1269 ЗЙ, 65–69 р.).

Композити такої структури продовжують функціонувати і в староукраїнський період. Серед них як давні церковнослов’янські запозичення: *многочисельний, многочисельний, многоцѣнный* (XVII Слав.-Кор., 468), *многочисельний*, так і новотвори: *многочисельний, многочисельний, многочисельний*. Напр.: *я тыжь многочисельныи, слоуга, або рабъ бжѣи* (1556–16561 ПС, 482), *нынешни(х) многочисельны(х), и бжѣи(в)ны(х) часо(в)* (1587 См. Кл., 19), *марѣа вз(в)ши коубо(к) мира. многоцѣннаго* (1588 СУС, 50 б), *многочисельный Инокъ Васѣанъ Саковичъ* (1622 Сак.,

лѣ), *докончилъ в Чигринѣ многочисельнаго и многочисельнаго житѣя свого* (1720 Вел., 184 б).

У словнику П. Беринди зафіксовано випадок заміни основи **много-** в значенні ‘високий ступінь вияву ознаки’ основою **багато-**: *багатоумень* (1627 Бер. Лекс., 176) ‘дуже розумний’.

У новій українській мові на позначення високого ступеня вияву ознаки продовжують активно вживатися складні прикметники з препозитивною основою **много-**. Зокрема: *многочисельний* (1885–1886 Жел. I, 446), *многочисельний* (447), *многочисельний* (447), *многочисельний* (447), *многочисельний* (447) та ін.

У перекладних словниках початку ХХ ст., зокрема у ‘Російсько-українському словнику’ за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, уже досить послідовно простежується семантична диференціація давньої основи **много-**. Так, для вираження неозначено великої кількості використовується основа **багато-**: *багаточисельний* (1924–1933 РУАС, 1090), *багаточисельний* (1090), *багаточисельний* (1090), *багаточисельний* (1090), *багаточисельний* (1091), *багаточисельний* (1091), *багаточисельний* (1091), *багаточисельний* (1091) та ін. Для передачі підсиленого ступеня вияву ознаки (що у попередні періоди так само виконувала основа **много-**) укладачі словника пропонують вживати аналітичні форми з прислівниками *дуже, вельми, зрідка* – префіксальні на *пре-* чи композитні з *веле-* або *велико-*. Напр. (подаємо російське реєстрове слово та його переклад): *многочисельний* – *дуже злиденний* (1924–1933 РУАС, 1090), *многочисельний* – *дуже, вельми бурхливий* (1090), *многочисельний* – *довгочасний* (1091), *многочисельний* – *вельми майстерний* (1092), *многочисельний* – *великогрішний* (1091), *многочисельний* – *вельми підступний* (1092), *многочисельний* – *великомилосердний* (1093), *многочисельний* – *дуже, вельми сильний* (1093), *многочисельний* – *премудрий, велемудрий, дуже мудрий* (1093). Окремі прикметники з першою основою **много-**, зафіксовані у словнику, є стилістично маркованими. До них належать: *многочисельний* уст., поет. (1924–1933 РУАС, 1096), *многочисельний* уст. (1091), *многочисельний* уст., вис. (1095), *многочисельний* ірон. (1096).

У сучасній українській літературній мові всього чотири слова з першою основою **много-** на позначення значного ступеня вияву ознаки вважаються нормативними. Це: *многочисельний* (СУМ д. т. I, 65) книжн. ‘багаточисельний’, *многочисельний* (66) книжн. ‘дуже цінний’, *многочисельний* (СУМ IV, 766) ‘багаточисельний’, *многочисельний* (766) уроч. ‘який вимагає великих зусиль’. Тільки композит *многочисельний* не має відповідника з основою **багато-**. Усі вони належать до застарілої лексики і використовуються з певною стилістичною метою – надання творам урочистості, пишноти, а в деяких випадках – навпаки, для створення іронії.

Таку модель творення складних слів застосовують письменники, утворюючи нові авторські епітети чи повертаючи в художній текст давні слова: *На цій многожальній могилі...* (П. Воронько),

Однокласники мої –... люди вже багатомудрі (С. Йовенко), *Хто дав тобі це багатосиле ім'я?* (Ю. Береза), *Так просихає торфу чорний плат По багатосоннім і пекучим літі* (М. Зеров).

На значний ступінь вияву ознаки вказують і складні прикметники з основою **багато-**: *багатонадійний* (СІМ I, 82) 'який подає великі надії на що-небудь', *багатоплідний* (82) 'який дає великий приплід (про тварин); який дає великий урожай плодів', *багатосильний* (82) 'який має велику потужність', *багатомилостивий* (СУМ д. т. 1, 35) уроч. 'який виявляє велику милість', *багатотрудний* (36) висок. 'який вимагає великих зусиль'. У поезії фіксуємо прикметники *багатострадний* (ІАП, 46): *наш народ багатострадний* Нині вільним уже є (Ю. Береза).

Отже, у сучасній українській літературній мові функціонує два словотвірні типи складних прикметників з першою основою **багато-** / **много-**: 1) похідні зі значенням неозначено великої кількості (складносудфіксальні, складнонульсудфіксальні прикметники); 2) похідні для вираження надмірного ступеня вияву ознаки (власне складні прикметники). Перший тип сягає корінням праслов'янської мови, однак, як і другий, остаточно сформувався й розвинувся у давньоруськоукраїнський період.

Основа **много-** стала закономірним відповідником праслов'янського *тъного, *тъногъ(ъ) (ЕССЯ 20, 229–230) для позначення великої кількості, оскільки праслов'янське *bogaty (ЕСУМ I, 109) мало зовсім інше значення – 'той, хто має великий наділ'. Розвиток кількісної семантики в лексемі *богато* / *багато* спричинив і заміну першої відповідної основи у складних словах. Штучне введення основи **много-** (особливо у галузі термінології) у 30-х і наступних роках ХХ ст. привело до виникнення великої кількості словотвірних синонімів. Нині складні прикметники з основами **багато-** і **много-**, як правило, не відрізняються семантично, однак мають чітку стилістичну диференціацію.

Другий словотвірний тип в новітній українській мові не є продуктивним і поширеним. Заміна композитних похідних такої структури аналітичними формами з прислівниками *дуже*, *вельми*, префіксальними на **пре-** чи композитними з **веле-** або **велико-** почалася ще на початку ХХ ст. Більшість прикметників, яка збереглася у нашій мові до сьогодні, є стилістично маркованою.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Б.-Н.** Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ, 1966.
- Бер. Лекс.** Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ, 1961. XL, 272 с.
- Вел.** Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. Київ, 1926. Т. 1. 268 с.
- ГГ** Гисторія о началѣ проименованія козаковъ, о(т)куду козаки нареченны, о(т) коего племени и рода. *Гисторія... Г. Граб'янки. Лѣтопись краткій...* / упоряд., вс. ст., комент., покажчики В. М. Мойсієнка; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2001. С. 40–175.
- Г. Ск.** Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ, 1973.
- Гр.** Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. Київ, 1982–2012.
- Жел.** Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. / укл. Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885–1886.
- Зиз. Лекс.** "Лексис" Лаврентія Зизанія. "Лексис" Лаврентія Зизанія. *Синоніма славеноросская* / підгот. текстів пам'яток, вст. ст. В. В. Німчука. Київ, 1964. С. 23–89.
- ЗЙ** Запис Йова (Ієва) близько 1269 року. Німчук В. *Хрестоматія з історії української мови XI – XIII ст.* Житомир, 2015. 352 с.
- ІАП** Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі ХХ – ХХІ сторіч (лексикографічний аспект). Луцьк, 2017. 388 с.
- КЗ** Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги. Київ, 1971. 391 с.
- Коп. Каз.** Копистенський З. Казанье на ч(с)тномъ погребѣ... *Титов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII вв. : Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ, 1924. С. рґ–ркґ.

- Коп. Пал.** Копыстенский Захарія. Палинодія. *Русская историческая библиотека издаваемая Археографическою Коммиссією.* Санкт-Петербург, 1878. Т. 4 : Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 1. С. 313–1200.
- КПП** Киево-Печерский патерик / подг. текста, перевод и комм. Л. А. Дмитриева. *Памятники литературы Древней Руси : XII век.* Москва, 1980. С. 313–626.
- ЛП** Ипатьевская лѣтопись. *Полное собрание русских лѣтописей.* Санкт-Петербург, 1908 Т. 2 . Ипатьевская лѣтопись. 2-е изд. 87 с.
- Лік.** Лѣкарство на ѡспалый оумысль чоловѣчій. Острог, 1607. 178 с.
- Пам.** Памятники, изданные Кіевскою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. Т. I–III. Кіевъ, 1897–1898.
- ПВЛ** Повѣсть временныхъ лѣтъ. *Полное собрание русских лѣтописей.* Санкт-Петербург, 1908. Т. 2 : Ипатьевская лѣтопись. 2-е изд. Стлб. 1–21.
- ПС** Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / вид. підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. 2-е вид., доповн. Київ, 2011. 700 с.
- ПЛ** Приватні листи XVIII ст. / підгот. В. А. Передрієнко ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ, 1987. 173 с.
- ПМ** “Поученіє” В. Мономаха. *Полное собрание русских летописей.* Ленинград, 1926–1928. Т. 1 : Лаврентьевская летопись. 2-е изд. Стлб. 240–256.
- РУАС** Російсько-український словник / за ред. А. Кримського, С. Єфремова. Електронна версія / підгот. О. Телемко. Київ, 2007.
- РУС** Ізюмов О. Російсько-український словник. 4-те вид., доп. і випр. за новим правописом. Харків : Київ, 1930.
- РУСТТ** Шелудько І., Садовський І. Словник технічної термінології (загальний): проект. Київ, 1928.
- Сак.** Вѣршѣ на жалосный погребѣ ... Сагайдачного. Тітов Хв., проф. *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ, 1924. С. лі–н.
- СДРЯ** Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.): в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва, 1988–2012.
- Сл. Лекс.** Славинецький Є. Лексіконъ латинський. “*Лексикон латинський*” Є. Славинецького. “*Лексикон словено-латинський*” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук. Київ, 1973. С. 59–420.
- Сл. Шевч.** Словник мови Шевченка : у 2 т. / відп. ред. В. С. Ващенко. Київ, 1964.
- Слав.-Кор.** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексікон словено-латинській. “*Лексикон латинський*” Є. Славинецького. “*Лексикон словено-латинський*” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук. Київ, 1973. С. 423–541.
- См. Кл.** Смотрицький Г. Ключъ царства небесного / відп. ред. В. В. Німчук ; підгот.: В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. Житомир, 2005. 121 с.
- Срезн.** Срезневский И. И. Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ : у 3 т. Санкт-Петербург, 1893–1912.
- СУЄ** Скотарське учительне євангеліє – український гоміліар 1588 року / текст рукопису підгот. М. Кочіш; передм. В. Німчука. Сомбатгей, 1997. 480 с.
- СУМ** Словник української мови : в 11 т. Київ, 1970–1980.
- СУМ д. т.** Словник української мови в 11 томах. Додатковий том : у 2 кн. Київ, 2017.
- СУМ XVI–XVII** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. Львів, 1994–2019.
- СУР** Словарь російсько-український : у 4 т. / збір. і впоряд. М. Уманець і А. Спілка. Львів, 1893–1898.

Т. Мат. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / підгот., упоряд., ред. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ : Нью-Йорк, 2002–2003.

Шевч. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 10 т. 2-е вид., доп. і випр. Київ, 1949–1963.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. и с предисл. О. Н. Трубачева. Москва, 1974–2018. Вып. 1–41.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н. Ф. Взаємозв'язки кількісних прикметників з оцінними. *Вибрані праці* / упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. Київ, 2014. С. 22–43.
2. Матанцева А. Кореляція питомих і запозичених терміноелементів у “Російсько-українському словнику” 1924–1933 рр. *Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”*. 2010. № 676. С. 37–40.
3. Никифорова С. А. Формирование понятийной сферы ‘божественное’ в русском языке: композиты с начальными *все* и *много* в древнерусской гимнографии. URL: <http://d.120-bal.ru/literatura/10220/index.html?page=11>.
4. Поздрань Ю. В. “Російсько-український словник” за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті. Вінниця, 2018. 292 с.

THE SEMANTIC AND STYLISTIC DIFFERENTIATION OF THE PARTS *MNOHO-* AND *BAHATO-*

Kotsa R. O.

Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine

rgomonai@ukr.net

The article investigates the history of the formation of the word-formative types of the compound adjectives with the first parts **mnoho-** and **bahato-** found in the monuments of the Ukrainian language of the 11–20th centuries. The origin of the derivatives of such structure, their semantic and word-formative features in the different chronological periods of the Ukrainian language development, as well as the stylistic functions and peculiarities of use were determined. The lingual and not lingual factors of the existence of the word-formative synonymy of the parts **mnoho-** and **bahato-** in the modern Ukrainian literary language were established.

On the basis of the research it is concluded that in the modern Ukrainian literary language there are two word-formative types of the compound adjectives with the first part **mnoho-** / **bahato-**: 1) derivatives with the value of an indefinitely large number (the adjectival composites with suffix, the adjectival composites with zero suffix); 2) derivatives for the expression of an excessive degree of manifestation of a sign (compound adjectives). The first type arised in the Old Slavic language, but like the second one, it was finally formed and developed in the Old Ukrainian period. The first derivatives of such structure appeared as a result of borrowing from the Old Church Slavic language, where, in turn, they were the Greek calcues. Later, the new adjectives after the fashion of the Greek models have been formed on their own verbal base became ingrained in the Old Ukrainian language vocabulary.

Nowadays, the compound adjectives with the first parts **mnoho-** and **bahato-** of the first type as a rule do not differ semantically but have a well-defined stylistic differentiation. The second word-formative type in the modern Ukrainian language is not productive and widespread. The replacement of the composite derivatives of such structure with analytical forms with adverbs *duzhe*, *velmy* (‘very’), prefixal forms with **pre-** or composite forms with the first parts **vele-** or **velyko-** (‘great’) began in the early 20th century. Most of the adjectives that have survived in our language to this day are stylistically marked.

Key words: compound adjectives, composites, word-formative type, parts **mnoho-** and **bahato-**, word-forming synonyms.